

Arte eszenikoak Gipuzkoan XIX. mendean

PATRI URKIZU

(UNED)

Erromantizismoaren ideien zabalkundeak XIX. mendean herri txikien edota oso gutxi ezagutuen balorazio berria dakar eta ondorioz, gurean ere euskal le-tren pizkunde aroa. Bestalde, industrializazioaren bitartez herri-kultura tradi-zionalaz at liburuaren kulturara jende multzo handi berri bati ateak irekitzen zaizkio. Horrela bada, mende honetan irakurketarako ahalmena eta aukera ematen zaio gure kasuan Euskal Herriko hiri nagusietako langileei, bai eta herri industrializatutakoei, edo bidean zirenei.

Halaberetsu hirietako antzokietara joaten hasiko den ikusle multzoa ugari-tu egingo da, eta honekin batera eskainiko zaiona ez da izango Goi mailako ko-media, herria eta herriko pertsonai arruntak kontutan hartzen duen komedia apala baizik. Modu honetan sortuko dira denboraren poderioz eta teatroaren era-ginez bertan ematen den gizartearen ispilua dela eta tankera honetako deiturak: *El Madrid de Arniches*¹, *La Cataluña de Espriu*, edota geuk ere bataia dezake-gun *El Donosti de Soroa*.

Kontutan harturik Donostia errege-erreginen Udako hiri hautatua bilakatu zela XIX. mendean irrikitan egoten ziren Madrileko eta beste hirietako konpai-niak (Gasteiz, Iruñea, Nagera, Burgos, Valladolid, Paris, San Petersburgo...) uda partean Donostiako antzerkietan beren ikuskizunak aurkezteko, eta Udala-ri eskatzen zieten baimena. Mendeko lehen partearen ikerketarik ia ez dagoenez (ez, egin ez daitekeenik²) bigarren partea aztertuko dugu bereziki.

---

¹ Pilar ESPÍN, *El teatro por horas en Madrid (1870-1910). (Subgéneros que comprende, autores principales y análisis de algunas obras representativas)*. 2 T. Universidad Complutense, Madrid, 1988.

² Hor daude Donostiako Udal artxiboa (Sección Espectáculos, Libros, 250, 251, 252, 259, 260, 265), non 1818z geroz ageri diren teatro konpainien eskaerak hirian parte hartzeko, hala: Luis Rus-min (San Martin extramurosko trinketearen jolasteko), Eugenio Perez, Andrés García, Juan Iban, Bru-no Rodríguez, Alejo Giménez, Cayetano Pelizzani (Rossiniren operekin), José Segura, Ramón Vil-ches, Vicente Fernández, Manuel Pérez, Pedro Arellano, Fernando Giménez, Vicente Castroverde, Joaquín Montañés, Antonio Ripoll, Juan de Mata, Fernando Corona, Jorge Barbieri, Antonio Fe-noquio, Frederic Achard...

Hasi Jose Juan Santesteban (Donostia 1809-1884) maisu zaharrak aurkeztu *La Tapada* 1855ean zarzuelarekin, eta euskaraz Marzelino Soroak 1878an *Iriyarena* «*Cuadro de costumbres iruchulas*» obratxoarekin jarraiki eta egiten badiegu errepasso bat 1879ko udan *El Urumea* aldizkari ez politikoan iragartzen duten konpainiei, besteak beste Teatro Principal, Teatro Circo, Teatro Infantil del Gimnasio delako antzokietan ageri diren autore eta obrei hauek topatuko ditugu: Eusebio Blasco, José Echegaray, Caballero, ..., *El pañuelo blanco*, *La última noche*, *Salvarse en una tabla*, *La jota aragonesa*, *El anillo de hierro*, *Noche toldana*, *Los predestinados*...

Urte honetan hasi zen ere euskal opera Serafín Barojaren eskutik *Pudente* lanarekin.

Marzelino Soroa Teatro Berriaren aitzindaria (1848-1902)

Marzelino Soroa —Donostiako parte zaharrean jaioa—, familia karlista batean hazia, antza denez, legeak ikastera Valladolidera bidali zuten. Hemen urte batzuek igaro ondoren, eta karrera bukatua dirudenez, jaioterrira itzultitakoan beste karrera bati eman zion hasiera, hots, idazle, antzerkigile, Gimnasia eta euskara irakaslearenari.

1868az gero —eta oso garrantzitsua izan zen data hau, zeren Iraileko Iraultzaren ondorioz zentsura kendu baitzen eta prentsari askatasun gehiago eman baitzitzaion—, herriaren, edo hobe esan, burgesia txikiaren eta langilearen parte hartze handiago izan zen gizarte ekintzetan, bai teatroan, bai politikan bai eta gizarte kritikan eta satiran.

Badirudi une honetan Marzelino Soroak Peñarekin *Gimnasioa* fundatu zuela, non oholtegitxo bat eraiki zuen, eta non beste donostiar gazte lagun batzuekin (Peña, Alberto, Prol, Arzelus...) libertzitzen zen Andia kaleko zirkoan beren jauziak eta ikuskizunak emanez. Ez ziren, ordea, hauek arrisku gabeak, halako batean su-ziri batzuek erre egin baitzuten gure Soroa saltalaria 1871ean.

Halaber, Amadeo erregetzara jaso zutenean, honen kontrako bertso ziridun batzuek argitaratu zituela eta, erbesteko bidea hartu beharrean aurkitu zen. Ez zen, hala guztiz ere, oso urrun joan beharrean aurkitu, lehenik Getarin eta gero Ziburun bertan aurkitu baitzuen babesa. Eta hemen, beste exiliatu zenbaitekin, —denbora pasa edo—, Agorret kaleko *El Trueno* zeritzan areto batean beren festak eta antzezkiak antolatzen zituzten. Noizpehinka zezen-korridarik ere bai.

Ikuskizun hauetako batean 1876an, Soroaren obratxo bat antzeztu zen, antza denez, arrakasta handiz. *Iriyarena* zuen deitura.

Desterrutik itzultitakoan berriro Donostiako kultur bizitzan murgildurik aurkituko dugu, eta 1878an argitaratu zuen, maiatzaren 12an eta 19an arrakasta handia izan ondoren, *Iriyarena, cuadro de costumbres iruchulas*³, bezala bataiatu

³ *Iriyarena, cuadro de costumbres iruchulas, original de OMAR-CELIN-OASOR*. Presentado con gran éxito en el Teatro Principal de San Sebastián, las noches del 12 y 19 de mayo de 1878. San Sebastián, Imprenta de Juan Osés, 1878.

zuena. Hemen lehen irudian sereno bat agertzen da San Bizenteko eliza inguruan oihukatuz, *las cinco y media y nublado*, gero gazte batzuek euskaraz kantari, *iriyaren* zai daudenak, hau da, soka muturra itxaroten eta bitartean elkarrizketatzen eta kantatzen dutenak euskaraz eta gaztelaniaz. Azkenean baserritar emakume bat buruan saski handia daramana sokak trabatuz muturrez aurrera eta ankaraz gora erortzen da lurrean marmitako esnea isuriz, eta arraultzak, azak eta beste-lakoak sakabanatuz... Obra hau Teatro del Circo-n berriro errepresentatu zen 1887ko otsailaren 21ean.

Pertsonaien izenak: *Marcial, Arturo, Vishente, Pello...* Nabarmentzen da argi eta garbi donostiarren, edo zehatzago izateko, irutxulotarren festarako go-go, alaitasuna eta umore berezia.

Hurrengo urtean Serafin Baroja⁴ ez zen konformatu koadro edota zarzuelatxo batekin baizik eta *Pudente* izeneko opera estrenatu zuen Teatro Zirkoko aretoan, egiteko honetan lagundu zutelarik Santesteban musikariak, Salaberria eszenografoak eta Altzagak, zuzendari gisa. Arrakasta handia izan zuen euskal opera honek, non ikus eta entzun zitezkeen Rio Tintoko mehatzetan erromatarrak euskaraz kantari.

Lehen antzerkitxoaren arrakastak beste antzeko obretan lan egitera bultzatu zuen Soroa, eta honela *Gabon dostirudia, euscara nastuban eta eguintza bacarran, estreinatu zuen Biltoqui Lenendicoan*⁵, —hots, Parte Zaharreko Teatro Printzipalean—. Jokin Santestebanen oroitzapenari dago eskainia. Honek ere arrakasta handia izan zuen eta ale bana bidalitakoan Federiko Mistrali eta Victor Hugori hauek gutun bana igorri zioten eskerrak eta zorionak emanez euskal literaturaren pizkunde adierazle xume zen antzerkitxo harengatik.

Obra honek sarreran jada Soroaren beste bi antzerki aipatzen ditu: *Anton Caicu*⁶ eta *Au Ostatuba!*, zeinek adierazten digun ordurako idatziak zituela. Halaber, Horazioren latinezko aipamen bat dakar, non adierazten den hitz neurtuak baino *ipuyac* erriari gozoagoak zaizkion, eta *Atzeguingarrizco asmariyuac egui-antzecuac izan bear duté*.

Hau da, Soroak poetika bat proposatzen ari zaigu, hitz honek ez balu ospe handiegixkoa, alegia, bere xumetasunean errealismoaren alde agertzen zaigu, eta kontutan eduki behar da honen garaian gaudela. Batzuek kostumbrismoa deritzote honi. Eta ez dira falta bertan, eguberri garaia denez, emakume arrain-saltzaileak eta gaztain-saltzaileak, mutil mordoxka bere *Nashimentu* eta guzti kantari, eta hamabigarren irudian marinel mozkor bat.

⁴ Patri URKIZU (ed.), 1988, *Serafin Baroja. Bertsoak, Pudente, Tormesko Lazarotxo, Kontuak*. Prólogo de Julio Caro Baroja. Txertoa, Donostia.

⁵ *Gabon, dostirudia, euscara nastuban eta eguintza bacarran iscribatuba Marcelino SOROA LASA JAUNAC Aurqueztatuba olagara aundiyarequin Donostico Biltoqui Lenendicoan Azaroaren 6an 1880.garren urtian eta berriro eguilleac moldatuba*. Errial bat. Peña eta Pozo-ren moldizkiyan. Donostian.

⁶ *Anton Caicu, cuadro cómico-agreste en un acto acomodado al Vascuence*, por D. Marcelino SOROA LASA, representado por primera vez en el Teatro Principal de San Sebastián, con gran aplauso, el 25 de Enero de 1882. San Sebastián, Osés, 1882.

Ez da, noski, lezio morala edota ikasgai puntua falta azken aldean, hau da, diru-gosearen aurkako sermoitxoa.

Anton Caicu, cuadro cómico-agreste en un acto, acomodado al bascuence liburuaren atarian esaten den bezala, 1882an hiru antzetzaldi izan zituen bederen. Lehen biak Donostian, urtarrilaren 25ean eta otsailaren 8an. Hirugarrena Tolosan otsailaren 12an.

Koldo Mitxelena liburutegiak duen antzerki alean Soroaren *dedicatoria* bat agertzen da, honelaxe dioena: *A su muy apreciable amigo José Manterola y Belderrain, director de «El Estudiante», en recuerdo cariñoso de un... El autor.* Beraz, honen arabera, badirudi José Manterola, *Euskal-Erria* aldizkariko zuzendaria, noizpait ere izan zuela gure Soroak antzez-zuzendari.

Testuak beste bi *dedicatoria* dakartza. Bat bere alaba Manuelitarentzat. Antonio Hernández antzerki aktore eta zuzendariar entzat, bestea.

Halaber, liburutxoaren *Aclaratoria* deritzan sarrera ohartxoan dio, *aun a trueque de exponerse a las censuras de alguna Academia Vascófila*, egoki eta beharrezko ikusi duela zenbait hitz erabiltzea, *por ajustarse en lo posible al lenguaje más familiar de la generalidad*, alegia, ahalik eta jenderik gehienak konpreni dezan erabili dituela.

Sei dira obra honetako *Egulleac*, dioen bezala, eta beren izenak behin eta berriro agertuko dira garaiko antzez-emanaldietan. Hauexek dira:

Anton Caicu	Ramiro Matas jauna
Cathalin	Nemesio Saizar jauna
Escribaua	Martin Bandres jauna
Nagusiya	Norberto Luzuriaga jauna
Alcatia	Nemesio Saizar jauna
Aguasilla	Francisco Lopez Adan jauna.

Gaia ezaguna da, XV mendean geroztik ezaguna den *La Farce du Maître Pathelin*-en euskarazko moldaera da, gertaera Aralar eta Aizkorri bitartean gertatzen delarik.

Umorea hemen ere ez da eskas eta irria hitz-jokoen gain dago eraikia, Nagusia eta Alkatiaren arteko solas honetan ageri zaigun bezala:

<i>Nagusia:</i>	<i>Apelatuko egingo det.</i>
<i>Alkatia:</i>	<i>Pelatuko zaitu eskribauak seta orrekin segitu nai badezu.</i>

Hots, kasu honetan pelatu-apelatu bikotean dago irria antolatua, eta obra guztia ezjakinak-jakintsuari, honen irakaspenak ongi jarraikiz egiten dion adar-jotzean.

Garbi dago ere pertsonaia bakoitzari dagokion hizkera moldatu zaiola, adibidez, eskribauak maiz erabiliko ditu latinezko esaldiak, hala nola, *Badegu rerum konfitentem...*

Antzerki honekin Europako antzerki tradizioaren barne-barnean sartzen euskal teatroa saiatzen da Soroa.

Ez zen erraza dena den garai hartan, —gaur egun bezala, antza-, ikusleak aurkitzea gauza erraza Soroak Donostiako Udalari zuzendu honako gutunak adierazten digun bezala:

Excmo Ayuntamiento de esta ciudad,

Como dueño del teatro Guignol, tengo el honor de poner en conocimiento de V.E. que vista la imposibilidad de reunir público sin el auxilio de las campanitas, como ha sucedido durante toda la presente semana, y de ofrecer espectáculo completo sin el concurso de la parte musical, me veo obligado desde el día de la fecha á dar por terminadas las representaciones que allí tenían lugar.

Dios guarde a V.E, muchos años.

San Sebastián 26 de agosto de 1883⁷.

*Au ostatuba!*⁸ 1884an argitaratu antzerkian modu berdinean jarraitzen du, hots, kostumbrismoaren bidetik ostatu kaxkar baten gora-beherak aurkeztuz. Auspoan berrargitaratu zen.

*Alcate-berrya*⁹ 1885ean moldiztegituan, aurrekoak jostirudia bazen oraingoa jostaketa da ildo beretik. Hauexek dira, hain zuzen, bi hitz sinonimo bezala edo kide darabiltzanak gaztelaniazko *juguete cómico* adierazteko. Hau ere gizon bakarrentzat dago moldatua. Hogeita bost orritxo zituen liburuxka errial batean saltzen zen.

Dedikatoria bere euskarazko ikasle bati dago zuzendua, hau da, D. Angel Lopez y Plaza bascófilo-ari. Gaia herri txiki bateko plazan gertatzen da, eta ikusten da herrietako udal-etxeen funtzionamenduari buruzko kritika, *emen egiyaco alcate beti da secretariyua*, dio, baina azkenean gauzak antolatzen dira, zeren lelo xamar izateagatik hautatua izan zen alkateak kartzelan sartuko baitu eskribaua eta barrenean daudenak askatuko.

Obra hau euskararen aldeko kanpaina barruan sar dezakegu, zeren eta Donostiako sekretarioaren hautatzea zela eta, honek euskara jakin behar zuela eskatzen baitzioten Udalari Eusko-Jostaldietako Elkartekoek, hots, gaztelaniaz *Consistorio de Juegos Florales Euskaros* deituaren partaideak, hauek zirelarik 1886an:

Presidente,	Rufino Machandiarena
Vicepresidente,	Manuel Gorostidi
Tesorero,	José M. Beitia
Secretario perpetuo,	Antonio Arzac
Vicesecretario,	Carmelo Echegaray
Vocales,	Victoriano Iraola y Marcelino Soroa.

⁷ Donostiako Udal artxiboa. H-00251-01.

⁸ *Au ostatuba!* Jostirudia euskerara moldatuba. Donostia, Peña eta Pozo, 1884.

⁹ *Alcate-Berrya*. Jostaketa euskerara moldatuba gizon bakarrentzat. Donostian, Pozo, 1885.

Tamalez ez zuen eskaerak aurrera egin. Ez eta urte batzuek geroago gauza bera eskatu zitzaizenean arbitrioetako zeladoreei.

Barrenen arra ¹⁰ eta *Urrutiko Inchaurreak*...¹¹ beste borroka baten barnean koka ditzakegu, alegia, emigrazioaren aurkakoan, edo Euskal Herriaren odolustearen kontrako mugimendu barnean.

Barrenen arra, *abalisketa* bezala definitzen du egileak, hau da, tragedia. Urrietako Euskal-festetan 1886ko abuztuko 30ean aurkeztua izan zen. Gizon bakarrentzat idatzi zuen, baina geroago Juan Inazio Uranga errederiarrak gizonetzko eta emakumezkoentzat moldatu zuen.

Urrutiko Intxaurreak, jada 1885ean idatzia zeukan Soroak eta Proberbioetako Liburutik hartutako latinezko esaldi batekin hasten da, hots, *Melius est parum cum timore Domini, quam thesauri magni et insatiabiles....*, alegia, hobe dela gutxi edukitzea baina fededun izatea tesoro hanitz eta aseezina izatea baino.

José Cola y Goiti Arabako diputatuak idatzia zuen Ameriketako emigrazioaren kontrako liburu bat eta Soroak beraxe Gipuzkoako Aldundiaren aginduz itzuli zuen euskarara titulu honekin, *Euskal naparren joaera edo emigrazioa*¹² Honen berredizioa prestatu zuen Inazio Mujikak (1988), bertan ikertzen duelarik Soroaren donostiar hizkera hala nola Larramendiri zor dizkion maileguak. *La Vasconia* garaiko aldizkariak komentatuko zuenez, liburu honek *produjo curiosidad primero, expectación después y óptimos frutos más tarde*.

Jada 1853an euskaraz argitaratua zuen Jean Martin Hiribarrenek (1810-1866) *Montebideoco Berriac*, bertsoetan liburu mardul bat, eta Anton Abbadiak ere Urruñan antolatu koplarien guduetan edo nor-gehiagoko jokoetan gaia beraxe hautatu zuen.

Luis d'Etcheverry diputatu kontserbadoreak Iparraldean ere salatu zuen odoluste hau, zeren soilik Lapurdi, Baxanabarre eta Zuberoako gazteetarik 1832tik 1891erako epean 79.252k hartu zuen Ameriketako bidea, urtean batez beste 1321 gazte zirelarik alde egiten zuenak. Colásen kalkuluetan XIX. mende osoa hartuz, bost mila urtero ateratzen dira.

Hau dela eta, Amerikanoaren irudia arrunta bilakatuko bide zaigu, bai bertsoetan, bai antzerkian, bai eta eleberrietan.

Soroak antzerkiak ez ezik hitz lauuko solas ugari argitaratu zituen *Euskal-Erria* aldizkarian 1886an. Hamabi zehatzak izateko eta hauek azken-itzarekin eta itzaurre batekin berrargitaratu egin ziren Auspoan 1963an¹³ Aitzinsolasean esa-

¹⁰ *Barrenen arra!* Abalisketa egintza bakarran, Marcelino Soroa eta Lasak idatzia. 1886.

¹¹ *Urrutiko inchaurreak....* jostirudia bi egintzan Marcelino Sosoak Lasak izkribatua, olagara aundiarekin aurkeztatua lenbiziko aldiz Donostiko Biltoki edo Teatro Lenendikoak Abenduaren 26an 1886garren urtean, eta Tolosan ere chalo askorekin. Otzaillaren 2an 1887 garrenian. Tolosan, Eusebio Lopez, 1887.

¹² Marcelino Soroa, 1885, *Euskal Naparren Joaera edo Emigrazioa*. Jose Cola eta Goiti jaunak erderaz izkribatua eta euskarara itzulia. Donostiyan. Berredizioa, Iñaxio Mujikak, Klasikoak 13, Bilbao, Labayru, 1988.

¹³ *Baratzan*. Auspoa 31. Donostia, 1963.

ten zaigun bezala euskal tradizio luze bati heltzen dio liburu honetan, adibidez, Juan Jose Moglek (*Baserritar nequezaleentzaco escolia*, 1816), Agustín Iturrriagak (*Diálogos basco-castellanos....* 1843) edota Jean Duvoisinek (*Labo-rantzako liburua....* 1858) idekitako bideari, zein era berean erdi-aroko eta ernazimenduko (Vives, ...) ohiko solas eta eztabaidetan finkatzen den.

Soroa hiritarra izanagatik, izadiarekiko maitasun handia agertzen du eta baserritar munduaren ezagutza zuzena. Hor daude ematen dituen txorien eta sagar mota ezberdinen hainbat eta hainbat izen. Horrexegatik berberagatik kritikatzan ditu ere baserritarra, besteak beste, sekulan gauzak garbi eta zehatz ez esateagatik. Eta elkarrizketak atseginago egitearren tarteta-marteka kontakizunak eta hitz-jokoak sartzen ditu.

Urrutiko Intxaurrak, Durangoko Euskal festetan saritua izan zen 1886an, eta José María Ampuero *Durangoko Jaialdi Euzkarazkuen aurrenden jaunari* dedikaturik dago.

*Abek ixtillubak!*¹⁴ eta *Gorgonioren estuasunak*¹⁵ Soroak bi liburukiko lan eder batean argitaratu zituen, hau da, bertsoz, artikulua ezberdinez ipuinez, marrazkiz eta bestelako «koxkeriez» betetakoan, alegia, *Azak eta naste*¹⁶ deituan.

Azak eta naste liburu pollit horrek biltzen du argi eta garbi esateko Marzelinoren jenioa, bai euskaraz bai eta gatzelaniaz, artikulugile, bertsogile, ipuinlari eta antzerkigile gisara.

Abek istilubak! gizon bakarrentzat moldatua dago. Honen antzezkizunean parte hartu zuten Jose Artola, Felipe Casal, Juan Ignazio Uranga eta Jose M. Arrietak. Probintziko mainu leku batean kokatzen da, Toribio Alzagari eskeinita dago, eta argi dago *commedia dell'arte* tradizio luzearen ildotik dohala, eta nahaste-borraste horretan, Gondoniren *Bi nagusien zerbitzaria*-ri zerbaitxo zor diola.

Orain KM liburutegian makinaz jota dagoen ale batean, gizonezkoentzat moldaturik zen lana emakumezkoentzat antolaturik dago, eta gipuzkerazko adizkera batzuek hala nola, *dek* forma markatua *duzu* bezala daude transkribatuak.

Gorgonioren estuasunak, zarzuela moldaera gizon bakarrentzat eta egintza batian bezala aurkezten zuena, 1888ko abenduaren 26an jokatu zen Juan Guimonen musikarekin. Antzezleak ohi bezala Jose Artola, Armando Larzabal, Norberto Luzuriaga eta Ignazio Iribarren gertatu ziren, eta apuntadore, bestietan bezela, Toribio Alzaga.

Iruditegiak ostatu bateko jan-gela bat aurkezten zuen, eta hasieratik bukaerara kantuz betea dago, oso ezagun den lehena hauxe delarik:

¹⁴ *Abek ixtillubak!*, in *Azak eta Naste*, ..., Baroja, Donostia, T. I, 1894, pp. 153-191.

¹⁵ *Gorgonioren estuasunak*, in *Azak eta Naste....* Baroja, Donostia, T. II, 1895, pp. 170-193.

¹⁶ *Azak eta naste Berzas y versos. Colección bilingüe de artículos, poesías, cuentos y «cosh-querias», con dibujos alegóricos, y una obra dramática eúskara inédita arreglada para hombres solos.* Baroja, Donostia, 1894-1895.

*Bazkaldurikan bapo,
Guazemak plazara,
An egingo diagu
Gogotik algara.*

*Bañan ¿zein naiz ni?*¹⁷ Beste antzerkitxoa, edo jostirudi-moldaera gizon bakarrentzat Marzelinok idatzia zeukan 1897-rako, baina ez zen argitaratu hamar urte geroago arte. Gertaera Arano-Aldean kokatzen da eta gaia maiorazkoaren gainekoa da, eta saltsa-maltsa mordo baten ondoren, eta usteak erdia ustela duela ikusitakoan dena konpontzen da.

*Ezer ez ta festa*¹⁸ da dakigunez bere azken antzerkitxoa euskaraz, 1899an idatzia eta geroago Toribio Alzagak berriro moldaturik *Izarra* antzerki bilduman 15.aren alea bezala plazaratua 1922an. Dena den, Euzko Iztundeko eskuzkribuaren arabera, Alzagaren antolapen berri hau jada 1918an bukatua zen¹⁹.

Kontuak eta gora-beherak zapatagin baten inguruan daude moldatuak. Baxtixak eta Xoluerdik idekitzen dute lehen agerraldia kantatzen dutelarik:

BAT. — *Festarik bihar bada bego Donostiya...*

XOL. — *Bai, bai-bai*

BAT. — *Betikua du fama, ondo merezi ya...*

XOL. — *Bai, bai.*

Eta horrela umore guttiz onean igarotzen du antzerkiak zapia jaisten den arte, azken elkarrizketa hau bukatutakoan:

XOL. — *(Batixta'ri) Aizak, i: ¿bañan zer gertatu da emen?*

BAT. — *¿Emen? Ezer ez, ta festa.*

Errepaso bat emanez obra gutzi hauei ohar gaitzke bai euskaraz bai eta gaztelaniaz idatzi zituela, azken hauen artean *La Concha*²⁰, baina beste biak *La Bella Easo* (1886-II-16an antzeztua) eta *Un empeño singular* (1885-XII-18an antzeztua) ez zirela, dakidala, argitaratu, soilik aipatuak daude baina ez dira ageri Jon Bilbaoren bibliografian ere.

Argitaratzeko zirela baina ez ditut aurkitu ere euskarazko *Lapurrak, Lapurrak!*, *Aushe da eguna eta Premiñ Icazkiña*. Eta *Barrenen arra*, Juan Ignazio Urangaren moldaeran eta makinaz jotako ale batean ediren dut soilik. Halaber, nonbait aipatuak aurkitu ditudan *Beti oquer* (1885) eta *Aizeac ecarri eta aizeac eraman* (1885) tituluaren aztarnarik ez dut inon topatu.

¹⁷ *Bañan ¿zein naiz ni?* Jostirudi-moldaera gizon bakarrentzat. Bi egintzan, Marzelino Soroa Lasa jaunak izkribatua. Donostia, Baroja, 1907.

¹⁸ Toribio ALZAGA, *Ezer ez ta festa*. Marzelino Soroak idatzitako jostirudiaren Antolapen berria. Donostia, Martin, Mena.... 1922.

¹⁹ Koldo Mitxelena Kultur unea. MS 091 Ant.Doc. 53.

²⁰ *La Concha, excursión veraniega en un baño y dos olas*. Letra de Marcelino Soroa Lasa. Música de ***. Una peseta. San Sebastián. V. Iraola, 1894.

Ez da gutxi, halere, Soroaren uzta, zein XIX. mendeko euskal teatroaren aitzindari izan zen Bizkaiari hogeitau urteko aurrerapena hartuz.

Mintza gaitezen orain zertxobait gehiago Serafin Barojaz eta honen antzerkiez.

Serafin Baroja, euskal operaren aitzindari

On Sherafin —garaiko hizkiz baliatuz— *egiyetako Donostiarra, jakintsu, prestu, leiala,— errikoxeme alaia; iskribatzaile azkarra; irutxulotar seme jatorra, Joxemaritar; koxkero; eta itzkuntzalari on ta garbiya* izan zen bere denboraidetako omen hitzetan.

Jose Mauricio Serafin Baroja Zornoza Donostian jaio eta 1840ko irailaren 22an bataiatu zen San Bizente elizan²¹ eta Bera Bidasoakoan 1912an hil zitzaizgun. Bi data hauen artean bizitza luze eta umorez bete.

Pio Baroja oiartzuarraren eta Konzepzion Zornoza donostiarraren semea eta Pio Baroja eta Nessiren aita, grazia berezi batez horniturik zegoen, eta honen arabera moldiztegerazi zuen txarteltxo hau, behin: *Serafin Baroja, padre de Pío Baroja*. Semea ospe handiko elaberrigile bilakatu zitzaionean, noski.

Barojatarren moldiztegia, «Casa Baroja» delakoa, Donostiako parte zaharreko Konstituzioko Enparantzan kokatua, hiriko ospetsuena da XIX. mendean. Bertan argitara eman ziren, esate baterako, lehen aldiz gaztelaniaz Thiers historiagilearen *Historia de la Revolución Francesa* delakoa, edota mediku fama handiko zen Monederoren *El Cuerpo Humano*. Serafini txiki txikitandik sartu zitzaion moldezko letren grina barne-barneraino, eta pozoin honek ez zuen sekulan abandonatu.

Gazterik Madridera joan zen mehatze ingeniari ikasketak burutzeko asmoz, hemen bizi zen Paskual Madozi gomendaturik. Hau, bigarren desamortizazioaren eragileetarik bat izan zen, eta, laister bere itzalpean liberala eta antiklerikala bihurtu zen. Etxeratzen zen, noski, oporraldietan, eta bere lagun eta ikaskideekin biolontxeloa jotzen zuen Santa Maria elizan «Maisu zarra» rekin, hots, Jose Santestebanekin.

Esan bezala, lumari gazte-gazterik heldu zion eta honela jada 1865. erako idatzirik zeuzkan bere lehen elaberriak eta ipuinak, honelaxe deitu zituenak:

Los Pillos de la Playa. Novela escrita en vascuence/ por / Tantanfirulet, / célebre tamborilero de Mizpirandienea / y vertida al castellano / por André Grashi, // San Sebastián, En la imprenta de Pio Baroja, / 1865.

Noveluchas y cuentos, / Sucidados y pasatiempos de / S.B.Z. Edición ilustrada con escelentes grabados ¡en papel! // 1865. San Sebastián, Plaza Nueva, nº 7.

²¹ Donostiako Eliz barrutiko Artxibategia. San Bizente martiraren Eliza. M 396 / 03, f. 127r.

Tituluak dioenaren arabera Serafín geneukake lehen euskal elaberrigile, baina tamalez, ez zaigu euskal idazkia agertu.

1868.eko Iraultzak karrera bukaturik harrapatu zuen eta ezkondu Carmen Nessi y Goñirekin. Emazte eta amaginarrebarekin, Doña Gertrudis Goñi y Alzaterekin Rio Tintora joan zen bertako mehatz hobiez arduratzera, eta hemen lan egin zuen ingelesei saldu zitzairen arteraino. Une honi buruzko xehetasun aski ematen digu J. Caro Baroja bilobak familiaz eta maisuez eginiko liburu batean²².

Bere lehen ofizio honetako esperientzia aski etsigarria izan zuenez badirudi beti bizi izan zela atxikiago letrei bere lantegiari baino. Eta honen aginduz Espainia osoan zehar ibili behar izan zuen, hala nola Huelvan, Gipuzkoan, Madriden, Nafarroan, Valencian, Granadan eta Bizkaia aldean. Esan daiteke, ordea, beti izan zuela bere abiapundu eta erreferentzi nagusi bezala Donostia. Bertsoz eta hitz lau irrigarritz bete zituen garaiko aldizkariak, beti liberal kutsukoak zirenak, noski.

Gazetari gisa azken karlistadaren gerrate kronika utzi zigun Madridero «El Tiempo» egunkarian²³. Eta bere anaia Rikardorekin batera Donostian bizi laburreko egunkari bat sortu zuen: *El Urumea, periódico no político* (1879). Parte hartu zuen *El Eco de San Sebastián, periódico independiente al servicio de los intereses de Guipúzcoa* (1883-1888) aldizkarian, eta *La Voz de Guipúzcoa, diario republicano* (1885...) delakoan; eta berak bakarrik sortu eta osorik idatzi zituen bizi labur eta izen bereko beste bi aldizkari: *Bai, Jauna, Bai. Semanario bilingüe, castellano y vascuence* (Iruñea 1883),— eta *Bai Jauna, Bai. Periódico bilingüe, castellano y vascuence* (Madrid 1904). Bere izenaz aparte beste ezizen hauetaz baliatu zen: Anish, Equich, Equech, eta Malcosh.

Ez dirudi, ordea, bere irakurle fidelak izan arren, arrakasta handirik ukan zuenik bere kontura ateratzen saiatu zen aldizkariak, Iruñean argitaratu zuenak honela baitzioen azken lumeroan:

*No habiendo conseguido reunir el número suficiente de suscritores para pagar la mitad de los gastos de impresión se suspende la publicación de este semanario bilingüe.*²⁴

Tamalgarria, benetan, irakurlego eskasia hau, ezen honela bertan argitaratzen hasi zen *Tormesko Lazarotxoaren Bizia*²⁵ eraskin gisara, 24 orrialde soilik izatera iritsi baitzen, eta lehenagotik agindua zeukan *Perico Pello de Alabaindanere, Apuntes para la Historia de un buen Apunte, escritos por él mismo en vascuence y traducidos al castellano* por S.B.Z. ohiturazko elaberria argitara-

²² Julio CARO BAROJA, *Del País.— Familia y maestro*, Estudios Vascos, Tomo XV, Ed. Txertoa, Donostia 1986, pp. 11-37.

²³ Serafín BAROJA, *Crónica de la guerra carlista. Enero y Febrero de 1876*. Prólogo de Julio Caro Baroja. Ed. Txertoa, Donostia 1986.

²⁴ *Bai, Jauna, Bai*. Iruñea 1883, VI, 4.

²⁵ *Bai, Jauna, Bai*. Iruñea 1883, I-IV, 2. Interesgarria benetan konparatzea hau Nikolas Ormaetxeak «Orixe»k egin zuen itzulpenarekin: Tormes'ko itsu-mutila. Verdes, Bilbao 1929, pp. 1-27.

gabe gelditu baitzen²⁶. Eman zigun, bai, ordea, *Perico, Pello de Alabainanere* elaberriaren zati bat gaztelaniaz, Madriden argitaratu zuen ilabetekarian, euskal bertso eta hizkuntzari buruzko ikasgaiekin, eta Vienako ogiarekin batera saltzen zen Madridero okindegietan. Benetan bitxia Serafinen 1904.eko helburu hura, madrildarrak euskalduntzearena (edo akaso, Madridero euskal koloniaerentzat ote zen, soilki?).

Argitaratu zituen, bai, beste bi eleberri gaztelaniaz Donostiako egunkarietan, garaiko ohiturari jarraikiz, zatika foiletoien eran, Hala: *Entre Madrid y San Sebastián (Amores prosaicos)*²⁷, eta *De Chamberí a Madrid, 100 metros en 25 días*²⁸.

Idatzi zituen ere bertso mordo bat, bai euskaraz eta bai gaztelaniaz, eta hauek ere teatro liburutto batez aparte²⁹, sakabanaturik daude bai Manterolak zuzentzen zuen *Cancionero basco* aldizkarian³⁰, bai *Euskal-Erria revista vascongada*³¹ delakoan, bai berak sortutako Iruñeako eta Madridero *Bai, Jauna, Bai* deitu astekari eta ilabetekarietan. Aipatzen digu ere baduela poema liburu bat *Malkoak eta itzalak* izenekoa, baina hau ez dugu ediren ez bere eskuzkribuen, ez bertso kanten artean.

Serafinen bertsogintza bi sail nagusitan bana dezakegu. Bata, bere irudimen zorrotz eta argiak sortutakoarena; eta, bestea, itzulpenena. Lehen atalekoak, halaber, beste zenbait azpimultzotan bana ditzakegu, hala nola: ziri-bertsoak (epigramak), gerla-kantak (sail honetan sartzen dira karlisten aurkakoak, batipat), filosofikoak, alegiazkoak, eta omenaldizkoak.

Orotarik ezagunenak eta arrakasta handienak izan dutenak bi bertso dira: Donostiako Martxa, Raimundo Sarriegiren musika duena eta *Bagera...* lehen bertsolerro bezala daukana, hainbat aldiz eta aldiz danborradan abestu ohi duguna; eta *Zezen-Suzkoa*, Idiyaren soinuan ematen dena, eta dantzatzuz eta abestuz festa anitz amaitzen dituenena.

Bertso itzuliei dagokienez, esan beharra dago, gehienak gaztelaniatik itzulitakoak direla, batipat, garaikideenak, nola: Zorrilla, García Gutierrez, Lopez de Ayala, Campoamor, Revilla, Segas, Alarcón, Bécquer, Lopez García eta Coronado. Hauetarik at itzuli zuen ere Calderónen eta Lope de Vegaren antzerkieta-ko zatitxoak. Beste erdaretarik itzulikatu zituen frantses bertso anonimo batzu, egun haur abesti bilakatu direnak baina garai batean oso modan zeudenak, 1814. urte inguruan hain zuzen: *Le bon roi Dagober / avait sa culotte à l'envers ...*; hala nola Uhland olerkari erromantiko alemandarraren *Eliz Galdua*, Valeraren itzulpena bitarteko, edota Shakespeare-ren *Hamlet* antzerkiko hamalaukorik ezagunena, alegia, *Izan edo ez izan, ontan dago dena...* bertsolerroarekin

²⁶ *La Voz de Guipúzcoa*, 1888, nº 1262 ss.

²⁷ *El Urumea*, 1879.

²⁸ *La Voz de Guipúzcoa*, 1895.

²⁹ Serafin BAROJA, *Hirni, Ama Alabac*, Drama. Iruñea 1882.

³⁰ JOSÉ MANTEROLA, *Cancionero Vasco. Poesías en lengua euskara...* Oses, Donostia, 1877-1880.

³¹ *EUSKAL-ERRIA, revista bascongada*. Baroja, Donostia, 1880...

hasten dena Serafinen itzulpenean. Soneto hau beste bi euskaldunek ere itzuli eta argitaratu zuten era honetara hasiz: *Izan ala ez izan; or dago arloa...* (B. Ametzaga³²) eta *Izan ala ez izan au da yakin bear dana...* (B. Larrakoetxea³³).

Antzertiaz ere kezkaturik, edo hobe esan alaiturik garaiko Donostia alaitu hartan, badabil Serafin. Hor XVIII. mendean Peñafloredako kondeak, Frantzisko Xabier Munibek *El Borracho Burlado*-rekin hasi zuen euskal operari heldu zion, eta *Pudente* izeneko libretoa argitaratu zuen 1878. urtean³⁴. Gaia hainbeste maite izan zituen mehatzetako istorio bat da. Trajanoren garaian kokatu zuen eta hantxe ikusten ditugu Lepido, Umbreno, Fulvia, morroiak, gudariak, musikariak eta dantzariak euskaraz mintzo direlarik.

Julio Caro Barojak frakasotzat ematen du³⁵, baina, aldiz, garaiko *Euskal-Erria* aldizkariako komentariogileek arrakasta handia izan zuela, *un éxito colosal*³⁶, diote, eta Salaberria-Alzaga eszenografo-antzezle zuzendari bikotearen eskutik, eta abesbatzen zuzendari Luzuriaga zelarik, Santestebanen musikak eta konponketek txaloz bete zutela garaiko Teatro-Circo zelakoa egun jesuiten egoitzan bilakatu dena.

1882. urtean Iruñean drama bat argitaratu zuen *Hirni, ama-alabac*³⁷ izeneko, eta hiru errealetan saltzen jarri arren, badirudi ale bat ere ez zuela saldu. Zioenez, Beratik Elizondorako bidean dauden jauregi zahar bateko horma eroriek diru anitz kostatu zioten, drama haren sorrarazle izan zirenez gero. Antza, Iruñea aldean ez zuen aurkitu irakurle gehiegirik, ez bere astekariarentzat, ez trajeria harentzat, non Hirni alabak bere burua hiltzen zuen, bere maite Bilgotxen gorpuparekin batera ibaian murgilduz.

Hona nola ematen dion Manterola adiskideari gutun batean antzerki honen eta astekari elebidunaren berri:

Pamplona, 10 Diciembre 1882

Querido Pepe,

Ayer mañana me cogieron tu felicitacion y el gratisimo oficio de ese Consistorio hallándome en completa chifladura vascongada, es decir, corrigiendo las pruebas que me mandó el impresor de un drama salvaje titulado Hirni, ama alabac. Mi crimen no se reduce a esto sólo, sino que siguiendo tu ejemplo, aunque no con los conocimientos y constancia que tú, voy a ver si me atrevo

³² Bingen AMETZAGA, *The / tragicall historie of / HAMLET / prince of Denmarke, / By William Shakespeare ... / Ametzagatar Bingen'ek / euskeratua*. Ed. Ekin, Buenos Aires, 1952, p. 84.

³³ William SHAKESPEARE 5 euskeraz, *Odol Antzerkiak* — A. Larrakoetxea'tar B., Kardaberaz Bilduma 14, Tolosa 1976, p. 269.

³⁴ Serafin BAROJA, *Pudente*.— *ópera en tres actos*, A. Baroja, Donostia 1878. (Almanaque bilingüe (Erderaz eta eusqueraz para el año 1879 (Música de J.A. Santesteban).

³⁵ Julio CARO BAROJA, *Del País*.— *familia y maestros*.. aip. lib, p. 35.

³⁶ J. BENGOTXEA, «Serafin Baroja», *Euskal-Erria*, LXVII, Donostia 1912, pp. 55-56.

³⁷ Serafin BAROJA, *Hirni, Ama Alabac*. / Drama en dos actos, / en vascuence y en verso de doce sílabas / con su traducción en prosa castellana / por /... / Pamplona, / Imprenta de Fortunato & Is-túriz, Plaza del Castillo, 17 / 1882.

con un periódico semanal titulado Bai, Jauna, Bai, a ver si cuaja, pues mis aficiones a la imprenta se aumentan de día en día.

Dá las gracias á esos señores, ya contestaré al oficio mañana pues estoy concluyendo unos planos á ver si puedo ir á ésa, por lo de Ulía, y puedo combinar el hallarme en ésa el día de Sto Tomás.

Esperando verte dentro de pocos días quede tu amigo que te quiere.

*Serafin.*³⁸

Amairu Damacho, 13 ekitaldi izateko zen zarzuela XVII. mendean kokatzen da, eta Pasaia, Donostia, Irungo Faisaien Uharte eta Hondarribia ditu gertaleku. Honen bi zati bakarrik argitaratu zituen, ordea. X. ekitaldia Donostian³⁹, eta Lehenbizikoa Madriden.⁴⁰ Hemen koruak dira soilik euskaraz. Ez dugu eza-gutzen errepresentaziorik.

Badu beste antzezlan bat oraindik: *LUCHI*, opera hiru actoa⁴¹ Madriden argitaratu zuena, *Bai, Jauna, Bai* ilabetekariaren ale berezi bezala. Bertan, gipuzkoarrak 1512. urtean Nafarroa aldera doaz hauei gudan frantsesen aurka laguntzera.

Aurkezpen honetan badakargu orain arte argitaragabea zegoen eskuzkribu bat: *ELKANO* opera lau aktotan. Pio Caro Barojari bilobari esker lortu dugu originala, zein palimpsesto bat dirudien, zeren arkatzez idatziriko azpiko letren gainean, tinta beltzagoz gainean berridatzia baitago, eta honetan ere gainmarradurak eta aldaerak ugari dira. Hauek saiatu gara azpi oharretan ematen.

Lau aktoak honako agertokiak dituzte: Lehenak Filipinetakoa uharte urruna, zein ageri den Serafinek moldatu marrazki batean. Bigarrenean Victoria galeoiaren ganbaratxoan bilakatzen da. Hirugarrena Valladolideko gortean. Eta laugarrena, itsasontzi batean, non elementuek hitz egiten duten: haizeek, itsasoek, zeruek eta baleek. Beraz, ohar gaitzke hemen aita Serafinek jada badarabilela gero Pio semeak hain maisuki *Jaun de Alzate* eleberrian erabiliko duen erre-kurtso erretorikoa, hots, pertsonifikazioa edo prosopopeia.

Hizkuntzaz eta grafiez mintza gaitzen oraingoan. Donostiarren hizkera darabilki, hots, gipuzkera, eta aitortzen duen moduan bere maisurik handienak Larramendi, Iztueta, Iparragirre eta Bilintx izan zituen: *sigá el que quiera à Bonaparte, Azkue, Campión, Arana eta Goiri Sabin (sic), yo sigo a Larramendi Iztueta, Iparragirre siempre*⁴².

³⁸ Koldo Mitxelena Kulturunea. MS.

³⁹ Serafin BAROJA, *Amairu Damacho / (Trece señoritas) / Zarzuela en 13 actos / Letra cantada en vascuence / Letra hablada en castellano y en verso./ ... / Baroja, Donostia, data gabe, c.1896.*

⁴⁰ Serafin BAROJA, *Amairu Damacho / (Trece señoritas) / Zarzuela en 13 actos y un epílogo. / Letra hablada en castellano y en verso; letra cantada (coros) en vascuence /por/ ... , Bai, jauna, bai, 1-VII, Madrid 1904, pp. 1-18.*

⁴¹ Serafin BAROJA, *LUCHI / opera hiru actoa Bai, Jauna, Bai. Número especial. Madrid, diciembre 1904.*

⁴² 1907ko eskuzkribu batean.

Larramendiren eragina nabarmena da, edonor ohar daitekeen bezala hiztegia aztertuz. Hitz mailebuak direla eta, pilaka darabiltza herri xeheak egiten duen arabera, orde, antzerki baten hitzaurrean dioenez hizkuntza ezagunenetan berdintsuak diren hainbat hitz euskalduntzat jotzen baititu:

*Acepto como Vascongadas todas aquellas palabras que como horizonte, gas, canal, clima, temperatura, perla y otras muchas, son iguales salvo la última sílaba de algunas, en los idiomas más conocidos*⁴³.

Joskeraz, bestalde, garbizale porrokatu zenbaitentzat onartezina den eta hainbeste gorrotatzen duten *zein* erlatiboaz beterik dagoela esan behar dugu, honek ez diolako kentzen ez arintasunik ez inongo bizitasunik bere idazkerari.

Maisuak bezala, azentu marrak ere idazten zituen noizpehinka, hala: *betí, ojú...*

Tolosako Ramos Azkarate (1847-1904) izan zen bere garaiko bertso-gilerik oparoenetakoa eta Tolosako inauterietan animatzaile-erik handienetakoa ere. Hala 1885ean *Ijitoen kontratuba eta ezkontza*, antzeztu zuten Plaza zaharrean zuzerzko agertoki bat altxatu ondoren.

Antza denez ijitoek kargu hartu zioten beren aurka antzerkia idatzi zuela eta. Hurrengo urterako drama kostumbrista utzi eta drama historikora jo zuen eta *Be-otibarko jatzarraren oroipena Gaon judubaren galerarekin* idatziz. Oso modan egon zen drama historikoa XIX. mendean Europa guztian eta gurean euskaraz Azkaratez at idatzi zituzten drama historikoak Jean Martin Hiribarrenek (+1866) *891an Escaldun gerla*, Serafin Barojak ikusi bezala *Pudente* (1879) eta *Luchi* (1885), Pierre Harispek *Karmela* (1886), eta Sabino Aranek *Libe* (1895).

Beste bi tolosar ezin ahanzi ditugu, Baleriano Mocoroa eta Eduardo Mokoroa. Lehenak *Damuba ... garaiz*, Donostico itz-jostaldien batzarrak Oiartzunen antolatu Euskal festetan saritua eta 1897an Tolosan Frantzisko Mugerzaren moldiztegian argitaratua. Bigarrenak *Zara*, erromatarren garaiko antzerki historikoa plazaratu zuen 1913an. Urte berean eta gai berdintsuaz Emiliano Arriaga bizkaitarrak plazaratu zuen *Lekobide* tituluaz.

Ezin dira ahanzi ere besteak beste, Biktorkiano Iraola pasaitarrak moldatu hainbat komedia (*Leokadia*, 1891; *Bi Ichubak* 1884; *Ixkiña Mutrikun*, 1895; *Onenzaro gaba*, 1896; ...), Juan Ignazio Uranga erreteriarrek moldatu *Aritzaren zumo gozua* (1896), Jose Gamboaren *Mariya* (1899) edota Elias Gorostidiren *Amets gozoa* (1899).

Halaber Toribio Alzaga eta Buenaventura Zapirain ezin ahanziak dira bien artean burutu baitzuten *Txanton Piperrri* (1898) opera, zein ganboatarren eta oinaztarren arteko borrokak oroitarazten zituen. Honek bere xumetasunean beste operak baino arrakasta gehiago izan zuen, zeren 1905ean Bergaran eman zen berriro eta 1953an Gipuzkoako Foru Aldundiaren babesean ere Donostiako Victoria Eugenia antzokian.

⁴³ Serafín BAROJA, *Hirni, Ama Alabac*, Iruñea, 1883, Hitzaurrea.

1878-1900 EPEKO EUSKAL ANTZERKIEN KRONOLOGIA

[a antzeztua; e= editatua; i = idatzia; ai = aipamena]

Urtea Egilea	Obra / Musikagilea
1878 Soroa, M.,	<i>Iriyarena</i> (e)
1879 Baroja, S.,	<i>Pudente</i> (e) / Santesteban
1880 Soroa, M.,	<i>Gabon</i> (e)
1881 Calderón/Iza, L.,	<i>El alcalde de Zalamea</i>
« »,	<i>La vida es sueño</i>
1882 Soroa, M.,	<i>Anton Caicu</i> (e)
Baroja, S.,	<i>Hirni ama-alabac</i> (e)
Soroa, M.,	<i>Au ostatuba!</i> (e)
Soroa, M.,	<i>Abec ishtillubac!</i> (i)
Iraola, B.,	<i>Bi itxubac</i> (e)
Iraola, B.,	<i>Ardita beti ardit</i> (e)
1885 Soroa, M.,	<i>Alkate berriya</i>
Soroa, M.,	<i>Premiñ icazkiña</i> (ai)
Soroa, M.,	<i>Lapurrak, Lapurrak!</i> (ai)
Soroa, M.,	<i>[Un empeño singular</i> (ai)]
Baroja, S.,	<i>Luchi</i> (e)
1886 Soroa, M.,	<i>Barrenen arra</i> (e)
Soroa, M.,	<i>[La Bella Easo</i> (ai)]
Iraola, B.,	<i>Petra xardinsaltzallia</i> (ai)/ Sarriegi
1887 Soroa, M.,	<i>Urrutico inchaurreac</i> (e)
1888 Iraola, B.,	<i>Pasayan</i> (ai)
Alzaga, T.,	<i>Aterako gera</i> (e)
1890 Iraola, B.,	<i>Xordo</i> (e)
1891 Iraola, B.,	<i>Leokadia</i> (ai) / Luzuriaga
1892 Iraola, B.,	<i>Txomin Donostiyan</i> (ai)
Alzaga, T.,	<i>San Tomaseko feriya</i> (e)
1894 Iraola, B.,	<i>Onenzaro gaba</i> (ai)
Soroa, M.,	<i>Gorgonioren estuasunak</i> (e)
Soroa, M.,	<i>Abec ishtillubac!</i> (e)
Soroa, M.,	<i>[La concha. Excursión ...</i> (e)]
1896 Uranga, J.I.,	<i>Aritzaren zumo gozua</i> (e)
Antia, M.,	<i>San Luis</i> (e)
1897 Soroa, M.,	<i>Bañan zein naiz ni</i> (e)
Azkue, M.,	<i>Eguzkia nora</i> (e)
Mokoroa, B.,	<i>Damuba ... Garaiz</i> (e)
1898 Artola, J.,	<i>Legorreko arrantzalia</i> (e)

1899 Soroa, M.,	<i>Ezer ez ta festa (e)</i>
Alzaga, T.,	<i>Txanton Piperri /Zapirain</i>
Gorostidi, E.,	<i>Amets gozo</i>
Gamboa, J.,	<i>Mariya</i>
1900 Gorostidi, E.,	<i>Amoriyoa eta interesa</i>

XIX. MENDEKO ZENBAIT ANTZEZLARIREN ZERRENDA

ALTUNA, Pablo	<i>Mariya, 1899.</i>
ANDONEGI, Domingo	<i>Aritzaren zumo gozua, 1896.</i>
ARREGI, Miguel	<i>Urrutiko intxaurrak, 1887.</i>
ARRIETA, Jose Maria	<i>Santo Tomasen feriya 1892; Abek istilubak, 1894; Aritzaren zumo gozua, 1896.</i>
ARTOLA, Jose	<i>Urrutiko intxaurrak, 1887; Santo Tomasen feriya, 1892; Abek ixtilubak, 1894; Gorgonioren estuasunak 1895...</i>
BADIOLA, Daniel	<i>Mariya, 1899.</i>
BANDRES, Martin	<i>Anton Kaiku, 1882.</i>
BUENETXEA, Jesusa	<i>Mariya, 1899.</i>
CASAL, Felipe	<i>Abek istilubak 1894; Santo Tomasen Feriya, 1892; Aritzaren zumo gozua, 1896.</i>
ETXEBESTE, Ramon	<i>Mariya, 1899.</i>
GAMBOA, Jose	<i>Aritzaren zumo gozua, 1896; Mariya, 1899.</i>
GAMBOA, Karmen	<i>Mariya, 1899.</i>
GELBENZU, Ramon	<i>Mariya, 1899.</i>
GOIBURU Jauna	<i>Santo Tomasen feriya, 1892.</i>
IRIBARREN, Ignazio	<i>Urrutiko Intxaurrak 1887, Gorgonioren estuasunak, 1895.</i>
JAUSSI, Alfredo	<i>Urrutiko Intxaurrak, 1887.</i>
LARZABAL, Armando	<i>Gorgonioren estuasunak, 1895.</i>
LATIERRO Jauna	<i>Bi itxubak, 1884.</i>
LEABURU Jauna	<i>Bi itxubak, 1884.</i>
LOPEZ, Franzisko	<i>Anton Kaiku, 1882.</i>
LUZURIAGA, Norberto	<i>Anton Kaiku, 1882; Urrutiko intxaurrak 1887, Gorgonioren estuasunak, 1895,</i>
MATA, Ramiro	<i>Anton Kaiku, 1882.</i>
MENDIA, Julio	<i>Urrutiko intxaurrak, 1887.</i>
OLAIZOLA, Gabriel	<i>Txanton Piperri, 1899</i>
OLAZABAL, Bruno	<i>Urrutiko Intxaurrak, 1887, Santo Tomasen feriya, 1892.</i>
SAIZAR, Nemesio	<i>Anton Kaiku, 1882.</i>

SALCEDO Jauna

Santo Tomasen feriya, 1892

URANGA, Juan Ignazio

Abek istilubak 1894; Santo Tomasen feriya, 1892.

URRETABIZKAIA, Anizeto

Mariya, 1899.